

Limbaajul cronicilor, o oglindă a identității unui neam

Delia VARTOLOMEI

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România

delia.vartolomei@usm.ro

Abstract: This paper aims to analyze how language conceals, in its resources and articulation, data regarding the identity of a nation. In this way, we start from the three Moldovan chronicles by Grigore Ureche, Miron Costin, and Ion Neculce, in which we probe the mechanisms of language to discover how Moldovans have related to themselves and others over time, in order to see what concepts from past centuries we still recognize today in the collective consciousness.

Keywords: *chronicles, identity, alterity, imagology, sociolinguistics.*

1. Preliminarii

Una dintre caracteristicile comune și definitorii ale naturii umane este percepția duală a lumii, chiar fără implicații ale unor procese mentale complexe; pînă să înțelegem diversitatea celor care ne înconjoară, privim lumea în termeni opoziți care, paradoxal, se identifică unul prin celălalt: *bun – rău, curat – murdar, alb – negru, aici – acolo, trup – suflet, eu – celălalt* etc. Sigur, situarea acestor concepte pe axa paradigmatică relevă și apariția unor termeni intermediari al căror rol este de a nuanța realitatea, de a crea alte raporturi între unități diverse, de a accede spre multilateralitate, plurivalență și detaliu semnificativ, dar un lucru e cert: înțelegerea lumii, situarea în lume, raportarea la aceasta, implică existența unor dihotomii, chiar a unor antonimii, cu scop de reducere a realității la noțiuni simple.

O relație conceptuală fundamentală, întîlnită în orice comunitate lingvistică, care coagulează și construiește date de identificare, atît la nivelul sinelui, cît și la nivelul grupului, este perechea *eu – celălalt* sau, altfel spus, legătura *identitate – alteritate*, în interiorul căreia primul termen, de multe ori, este asociat în mentalul colectiv cu o valență pozitivă, iar al doilea, cu o valență negativă. Cu toate acestea, analizînd lucrurile *ab initio*, constatăm că venim pe lume fără să fim conștienți de individualitatea noastră, iar principala „busolă” este exteriorul, chiar dacă mai tîrziu ajungem să privim cu aversiune către acesta, de parcă ar *tulbura* ceea ce sîntem sau cine sîntem. Astfel, ajungem să ne întrebăm care sînt cauzele care ne fac să fim circumspecți privitor la ceea ce este în afara noastră, la ceea ce este diferit, străin, necunoscut.

În încercarea de a găsi explicații pentru această stare de lucruri, propunem să ne întoarcem la rădăcini (sau cît mai aproape de acestea) și să

cercetăm asupra modului în care se construiește în plan istoric, în conștiința colectivă, binomul *identitate* – *alteritate*, pentru a vedea ce mecanisme contribuie la construirea identității unui neam, cum se face raportarea la alteritate, dar, mai important, ce mai *ducem* cu noi astăzi din concepțiile trecutului. În acest context, încercăm a căuta câteva răspunsuri în scrierile cronicarilor moldoveni, ale căror opere reprezintă resurse valoroase, deopotrivă, istorice și literare, fiind *mărturii vii* ale trecutului, în care s-a militat pentru conturarea identității românilor și a continuității romanice, aspecte ce vor întreține și vor adânci raportul *identitate* – *alteritate*. Ne oprim, așadar, la istoria Moldovei medievale, o perioadă plină de frământări, neliniști, lupte interne, inegalități politice, amenințări externe, regim politic instabil, sărăcie, pe care cronicarii moldoveni, Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce, o prezintă nu doar ca „înregistratori pasivi”, ci ca „militanți care luptă și cu pana” (Russev 1967: 6).

Așadar, plecând de la premisa că „Limba este o formă și nu o substanță. Ea exprimă nu lucrurile în sine, ci felul în care o comunitate le percepe.” (Saussure 1998), lucrarea prezintă analizează cronicile moldovenilor nu dintr-o perspectivă istorică, ci dintr-o perspectivă lingvistică, pentru a evidenția implicațiile pe care științele limbii le pot avea în individualizarea conceptelor *identitate* – *alteritate*, în creionarea unor constructe sociale și chiar în conturarea unei dinamici istorice cu profunde reverberații în evoluția societății.

1.1. Scurtă incursiune în semantismul termenilor *identitate* și *alteritate*

Identitatea este înțeleasă și definită prin asociere cu conceptul de *sine* și este determinată de conștiința apartenenței la un grup social, la o categorie socială (Tajfel 1978; Mocan 2021), care „ia în considerare atât conștiința individuală, cât și experiența socială a persoanei, integrând-o într-un context psihosocial” (Mocan 2021: 39). Din punctul de vedere al existențialismului, „identitatea este fondată pe credința *în esențe*, în realități esențiale, în substanțe deopotrivă imuabile și originare” (Dubar 2003:7). Identitatea poate fi analizată în funcție de cele două criterii: (1) „fizic” și (2) „psihologic” (Parfit 2002: 104-112). Cel dintâi criteriu face referire la continuitatea unui neam în perspectivă spațio-temporală (Hirghiduş 2010: 150)¹. Al doilea criteriu, cel *psihologic*, presupune existența unei esențe spirituale care se propagă de la o generație la alta, prin care se formează o „cultură a memoriei” (Hirghiduş 2010:151).

Identitatea este un concept ce asigură continuitatea unui neam prin transmiterea unor tipare, valori, tradiții și obiceiuri, în speță, prin transmiterea culturii, pentru a asigura păstrarea specificității unei colectivități. Aceasta are caracter transgenerațional, fără ca ea să fie condiționată de fenomenul replicării, pentru că, de la o vîrstă culturală la alta, pot apărea mici modificări, dar fără a pricinui *mutații identitare* semnificative: „identitatea nu este ceva care rămîne în mod necesar *identice*, ci, mai degrabă, rezultatul unei *identificări*

¹ „Această identitate trebuie privită sub toate aspectele ontogenezei culturale care presupune o identitate a devenirii ei în timp.” (Hirghiduş 2010: 150)

contingente. Ea este rezultatul unei duble operațiuni lingvistice: diferențiere și generalizare.” (Dubar 2003: 9).

Alteritatea este un alt concept ubicuu, existent în mentalul colectiv al tuturor comunităților lingvistice (Iovu-Macari 2023: 385), întruchipînd imaginea celuilalt, a străinului, a celui diferit, și echivalat, adesea, cu *pericolul* care amenință deformarea identității. Raportarea la *celălalt* stîrnește concepții exagerate, motiv pentru care Lucian Boia opinează că acesta are un comportament care intră în raza de acțiune a zonelor „de animalitate sau de divin” (Boia 2000: 32)², motiv pentru care capătă însușiri „devalorizante sau valorizante” (Boia 2000: 118)³.

Această conceptualizare în termeni generali are rolul de a contura cadrul analizei ulterioare, profilînd faptul că abordăm ideea *identității* ca mișcare transgenerațională, cu caracter repetitiv și unificator, iar cea a *alterității* ca primejduire dar, în aceeași măsură, și *alimentator* ale celei dintîi; afirmarea identității și conștientizarea acesteia sînt în relație de dependență cu amenințarea în spiritul disoluției pe care o aduce alteritatea.

2. Imagologie istorică: rolul cronicilor în construcția identității moldovenilor

Indiferent de modul în care harta fizică a întruchipat-o, de la întemeierea sa și chiar pînă astăzi, regiunea Molovei a fost definită de multiculturalitate, dinamică, efervescență, fiind o zonă a cărei complexitate a fost generată de centrele de influență în continuă schimbare:

Nu cred să mai fi fost vreo altă țară de mărimea Moldovei, în care să întâlnești neamuri atît de multe și atît de deosebite. Afară de moldoveni, ai căror strămoși au venit îndărăt din Maramureș, mai locuiesc în Moldova și greci, albanezi, sirbi, bulgari, leși, cazaci, ruși, unguri, nemți, armeni, evrei și țigani cei cu mulți copii. (Cantemir 1973: 217); Toată populația, care trăiește în circa 300 de localități mai mari sau mai mici, este alcătuită din 190 pînă la 200 de mii de suflete de diferite naționalități: moldoveni, ruteni, germani, evrei, armeni, greci, unguri, lipoveni și țigani. (Budai-Deleanu 2012: 552)

Interesul puterilor vecine pentru acest spațiu a fost analizat, pe bună dreptate, ca amenințare la adresa identității indigenilor, dar perspectiva generală ne va arăta că lucrurile nu sînt chiar atît de tranșante. Spunem acestea, deoarece tocmai sub impulsul acestei stări „de asediu” hotarul dintre *eu* și *altul* devine mai pregnant decît în alte circumstanțe, deci identitatea capătă un contur mai clar, mai dens.

Analizînd scrierile cronicarilor moldoveni, iar pentru comparație și alte scrieri, precum cronicile muntenesti, *Scurtele observații asupra Bucovinei* ale lui Ion Budai-Deleanu, și *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, constatăm cîteva elemente convergente care, prin recurența lor, devin trăsături

² „Într-un sens mai larg, alteritatea se referă la un întreg ansamblu de diferențe: spații și peisaje diferite, ființe diferite, societăți diferite, asociind astfel geografia imaginară, biologia fantastică și utopia socială.” (Boia 2000: 32)

³ „Față de normă, acest *străin* se poate dovedi mai bun sau mai rău. [...] Cocteilul său de vicii și virtuți este diferit. Cînd alteritatea se manifestă în toată splendoarea sa, morala curentă și comportamentul comun încetează să mai existe.” (Boia 2000: 18)

distinctive, identitare ale moldovenilor și bucovinenilor⁴. Fără a realiza o imagine completă, trecem în revistă câteva caracteristici care contribuie la conturarea unui portret al românului din zona Moldovei, construit din *lumini* și *umbre*, din aspecte pozitive, dar și din multe negative asupra cărora se insistă din dorința de a le sancționa și de a le ameliora.

Principala caracteristică, fundația pe care se așază specificul, miezul dur al acestui neam este **descendența sa latină**⁵, reafirmată ori de câte ori apar amenințări la adresa acesteia⁶, cel mai reprezentativ exemplu fiind cel al lui Grigore Ureche, foarte răspândit și utilizat și astăzi:

Rumîinii, cîți să află lăcuiitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sîntu cu moldovenii și toți de la Rîm să trag. (Ureche et al. 1990: 65); Așijderea și limba noastră din multe limbi ieste adunată și ne ieste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prinprejur, măcară că de la Rîm ne tragem, și cu ale lor cuvinte ni-s amestecate. (Ureche et al. 1990:25); Nemții italianului zicu-i *valeos* și noao moldovenilor și muntenilor iară așa *valeos*. Franțojii italianului zicu-i *valașhos*, noao și muntenilor iarăș așa *valașhos*, leșii italianului *vloh*, iară noao și muntenilor *voloshani*.[...] Iară nu numai numele acesta, precum ai înțales că este tot unul la toate țările, și al tău, și a Italiei, precum vei înțalege mai pre larg la capul deosăbit de numele acestor țări, că și grecii, și turcii ne zic *vlah*, ci dintr-altele te vei cunoaște: obiceiuri, hirea, graiul, pînă astăzi, că ești drept *voloh*, adecă italian și rîmlean. (Costin 1967: 143-144).

O valoare morală pe care o zugrăvesc sursele analizate este **neînfricarea, dedicarea și mărinimia**: „Și așa cu vitejiia iară a moldovenilor au întorsu izbînda la leși, cei ce pierdusă războiul.” (Ureche et al. 1990: 38), „...nu mai puțin de vitejiia moldovenilor, carii era gata au să moară, au să izbîndească” (Ureche et al. 1990: 43), puse în lumină și prin conducătorii dîrzi, pe care istoria îi va înregistra, mai tîrziu, drept **eroi**:

Ștefan-vodă fiindu gata de războiu ca un leu ce nu-l poate îmblînzi nimenea și el odihna altora îi păriia că-i ieste cu pagubă. (Ureche et al. 1990: 57); S-au mirat Mihai-vodă de semeția leșilor, cu ce sirguială au apucat vadul și au stătut un războiu mare acolo pentru vad. Singur Mihai-vodă ca un leu în fruntea războiului. (Costin 1967: 78).

Pe lîngă acestea, moldovenii se arată a fi oameni pe care ceilalți se pot bizui în caz de nevoie, ținîndu-și promisiunile și acordurile făcute. Moldovenii sînt și **iscusiți**, găsind soluții în momente dificile, pentru a-și proteja propriii oameni: „Neculai-vodă făcă multă chivernisală. Pre unii cam rar îi da platnici

⁴ „Bucovina este întîiul lăcaș și scaun al moldovenilor.” (Budai-Deleanu 2012: 553)

⁵ Insistența asupra descendenței latine este o urmare a nerecunoașterii, chiar a negării acesteia, în cronicile străine: „Vor unii Moldovei să-i zică că au chiebat-o Sțitia, sau Schithia, pre limba slovenească. Ce Sțitia coprinde loc mult, nu numai al nostru, ce închide și Ardealul și Țara Muntenască și cîmpii preste Nistru, de coprinde o parte mare și de Țara Leșească. Chiebatu-o-au unii și Flachia, ce scriu letopisețile latinești, pre numele hatmanului rîmlenescu ce l-au chiebat Flacus, carile au bătut războiu cu sțitii pre aceste locuri și schimbîndu-să și schimonosindu-să numele, din Flachia i-au zis Vlahiia. Ce noi acesta nume nu-l priimim, nici nu-l putem da țării Moldovei, ci Țării Muntenestei.” (Ureche et al. 1990: 25).

⁶ „Caută-te dară acu, cetitoriule, ca într-o oglindă și te privește de unde ești, lepădînd de la tine toate celelalte basne, cîte unii au însemnat de tine, de neștiință rătăciți, alții de zavistie, carea din lume între neamuri n-au lipsit niciodată, alții din buiguite scornituri și deșarte.” (Costin 1967: 144)

turcilor, iar nu deplin, pre cât ceré ei. [...] La giudicată să făcé a ținé cu turcul, iar pre urmă ieșié giudicata dreaptă moldovanului.” (Ureche et al. 1990: 408).

De asemenea, unele pasaje îi înfățișează pe moldoveni ca fiind **credincioși, spirituali**, mai ales dacă ne gândim la bogăția mănăstirilor și bisericilor construite în semn de mulțumire adusă lui Dumnezeu pentru biruința în luptele cu inamicii, ceea ce accentuează această trăsătură, dar stă mărturie și pentru nesfârșitele amenințări care s-au abătut asupra românilor. Încălcarea legilor creștinești (prin căsătoria dintre fiica lui Vasile-vodă cu cneazul Ragivil/ Radziwill Ianusz din Lituania) aduce durere inimii și conștiinței, deopotrivă: „Numai, cu ce inimă și sfat au făcut aceea casă după om de lege calviniască, care lege este scornită de un mitropolit de Fiandra de supt ascultarea papei de Rîm, peste legăturile săboarălor.”; „De mirat au rămas veacurilor această casă, cum au putut suferi inima lui Vasile vodă să să facă” (Costin 1967: 100-101). Mai mult decât atât, chiar unele pasaje ale scrisului cronicarilor au inflexiuni religioase, fiind adresări către divinitate sau mulțumiri aduse acesteia: „Decii, ajutorindu puterea cea dumnezeiască, cum să vrea tocmi voia lui Dumnezeu cu a oamenilor, așa i-au coprinsu pre turci negura, de nu să vedea unul cu altul.” (Ureche et al. 1990: 45).

Caracteristicile negative, deloc puține, sînt conturate cu expresivitate și cu mare precizie. Punîndu-le în balanță cu cele pozitive, opinăm că neajunsurile, carențele, primează în fața aspectelor apreciable, iar această lipsă a cosmetizării relevă, încă o dată, caracterul (în general) obiectiv al scrierilor cronicărești. Spre exemplu, cînd dau de greu, vitejia și dîrzenia dispar în favoarea/defavoarea? instinctului natural de supraviețuire, motiv pentru care moldovenii devin **lași**: „Dece moldovenilor, cum sînt gata la jac și gata și la fugă, în scurtă vreme au început a să rîsîpi, de au perit ca vai de dînșii, și în Prut s-au înecat.” (Ureche et al. 1990: 308).

De asemenea, atât cronicile, cât și celelalte scrieri, evidențiază **lenevia** moldovenilor, însoțită, bineînțeles, de **sărăcie**. Unii pun sărăcia pe seama stării dintii, dar astăzi, privite la distanță în timp, putem judeca lucrurile și din altă perspectivă: starea materială precară nu este doar un rezultat al indolenței, al trîndăviei moldovenilor, ci și un efect al unei ierarhii în care discrepanța prea mare între boieri și iobagi adîncește puterea și voracitatea celor sus-puși care îi vor exploata, cu orice preț, pe cei defavorizați:

La muncă sînt foarte leneși și trîndavi; ară puțin, seamănă puțin și totuși culeg mult. (Cantemir 1973: 222); Turcii, auzind că s-au robît Ducă-vodă, au pus domnu Moldovii pă Dumitrașco-vodă, care și nainte au fost domnu la Moldova. Dar rea chiverniseală făcea țării – că era om fără frica lui Dumnezeu: jăcaș, curvar, mincinos și alte réle avea într-însul; că oștile umblind pe-n țară, au adus țării mare foamete – cît și om pă om mînca. Cei ce au văzut ne-au spus că au văzut carne dă om friptă în cuptoriu, și vrea să o mănînce nește oameni, de cei ce nu avea ce mînca; și au fost adus înaintea domnului și pă oamenii aceia ce vrea să mănînce și carnea acea friptă de om. Și nici o omilîntă nu avea domnul asupra norodului, ci mai cumplit s-a făcut. (C. M. 1965: 92); În țara noastră este necontenit lipsi de bani, cu toate că se trimit peste hotare mai multe lucruri decît le aduc în țară. Căci neguțătorii străni: turci, evrei, armeni și greci, pe care noi avem obiceiul să-i numim *gelepi*, au apucat în mînă, din pricina trîndăviei lor noștri, toată neguătoria Moldovei și duc cirezi întregi de vite mari și mici, pe care le

cumpără în Moldova cu preț foarte mic, la Staambul și în alte cetăți și le vînd acolo de două ori de trei ori mai scump. (Cantemir 1973: 219).

Deși domină o stare materială precară, au existat și momente mai bune, determinate de bunăstarea vecinilor: „Că de-au fostu cîndva vremi fericite acestor părți de lume, atuncea au fostu. Plină Țara Leșească, oi dzice, de aur, la care pre acele vremi currea Moldova, cu boi de negoț, cu cai, cu miiere și aducea dintr-aceea țară aur și argint”. (Costin 1967: 99).

Nu putem trece peste faptul că identitatea se construiește, mai ales în perioada Moldovei medievale, prin raportare la alteritate și sub auspiciile acesteia. Cînd abordăm conceptul de *alteritate*, cronicile moldovenești fac referire la populații din vecinătate sau de la mai mare distanță, cel mai bine individualizați fiind aceia pentru care existau anumite interese, cu care se stabileau relații strategice, economice sau care reprezentau o amenințare directă la adresa moldovenilor, precum: ardelenii, muntenii, leșii, turcii, tătarii, ungurii, grecii. Imaginea unora dintre ei este construită destul de nunațat. Spre exemplu, în *Letopisețul* lui Grigore Ureche, tătarii sînt apreciați ca fiind „oameni războinici, suferitori la toate nevoile, nu grijăscu de avuție, ci de izbîndă și de foame rabdă cu săptămîna. Și unde va să facă oaste de grabu [...] din fugă să întorcu și așa lucrul ce vor să facă de grabu să apucă, că unde-i auzi numele, acolo îi și vezi.” (Ureche et al. 1990: 60-61). Tonul este cu totul altul atunci cînd este descrisă imaginea turcilor, o mare amenințare la adresa creștinătății:

Acestu feliu de oameni ce le zicem turci, carii întăi din tălhari și din oameni puțini atîta s-au lățitu și s-au înmulțitu, că doao părți de pămînt coprindu... de sîntu de Dumnezeu lăsați cercarea creștinilor și groază tuturor vecinilor de prinprejur.; Numele acesta ce zice noi turcu, să înțelege om ce iese cu viață sălbatică, iară jidivii ei îi chiamă togarma, iară ei își zicu busurmani, adecă tăiați împrejur sau buni credincioși. (Ureche et al. 1990: 61).

Ungurii, aflați în proximitatea Moldovei, sînt fățarnici, periculoși:

Ungurii nu țin o lege, ce în patru sau în cinci legi sîntu împărechiați, că unora le zic calvini, altora lotori, altora calandoș, ce să chiiamă pre limba lor lege direaptă, alții-i chiiamă verăș, ianoș, carii credu în Ioan Botezătoriu, iară de Hristos nimica nu să atingu, [...]. (Ureche et al. 1990: 65); Ungurii sîntu oameni iscoditori și necredincioși, vicleni, priiteșugul nu-l țin la loc de nevoie. (Ureche et al. 1990: 66).

Grecii au invadat ținuturile romînești: „Și nu s-au mai putut curăți aceste doao țări de dinșii” (Ureche et al. 1990: 313).

Relația dintre moldoveni, ardeleni, munteni, „Dația inferior, adecă Dachia de gios” și „Dația superior, adecă Dachia de sus” (Costin 1967: 153) este caracterizată, în multe locuri, de ajutor mutual, situație influențată de pericolele comune pe care le aveau de înfruntat. Această atitudine este reflectată atît în cronicile moldovenești, cît și în cele munteneste:

Iar cînd au fost leatul 7188, rădicatu-s-au turcii cu mare oaste și cu mulțime de tătari de au mers la Dohan Ghecet. Atuncea au mers și Șerban-vodă cu oaste muntenască și Duca-vodă cu moldovenii. Iar domnii și cu saraschériul au fost mai sus, cu temeiul oștii, de păzea în preajmă pîn' s-au zidit cetățile. (C. M. 1965: 56).

Bineînțeles, există și animozități între cele două regiuni, dar pe care cronicarii le sancționează, militând pentru ajutorare reciprocă: „Cantemir-vodă și Cupăreștii s-au mai apucat și de alt danțu asupra muntenilor, și muntenii asupra lor. Țineți-vă, săracelor țări, dacă sînteți putencioase, de acmu să biruiți nevoile din pizmele vechi la ce s-au început să să lucrezde!” (Ureche et al. 1990: 324).

Caracteristicile amintite vin să completeze tabloul identitar al molodovenilor și bucovinenilor, înfățișându-i ca pe niște oameni care răzbesc, deși sortii sînt, adeseori, potrivnici, care, în ciuda însușirilor mai puțin pozitive, au și trăsături puternic valorizante ce vor aduce salvarea din drumul unei eventuale destrucții, care se adaptează la nestatornicia vremurilor și pe care dinamica lumii în care trăiesc îi face mai moldoveni, mai bucovineni.

2.1. Imagologie lingvistică⁷: limbajul – cale de cunoaștere a sinelui și a celuilalt

Cele mai multe lucrări de specialitate studiază cei doi termeni, *identitate* – *alteritate*, din perspectivă socială, culturală, istorică, antropologică, pentru a explica modul în care un individ, un grup, o regiune sau chiar o țară se identifică și se autoidentifică în urma diferențierii de ceilalți, atingîndu-se, astfel, problema *diferențelor specifice*. Studiul nostru vine, în schimb, cu o altă viziune, propunîndu-și descifrarea datelor identitare prin intermediul resurselor pe care limba însăși le furnizează. Nu de puține ori, oamenii de cultură pun în evidență importanța limbajului în formarea unui popor, în definirea și în descifrarea tainelor sale, pentru că limba nu doar înfățișează aspecte vizibile, observabile, ale identității, ci le și edifică.

Construirea identității începe la nivel lexical, prin selecția și combinarea (uneori instinctivă, automată a) unor termeni opoziți, aflați în relație de antonimie, care au rol precis de categorisire, dar și de reflecție a unor concepții dominante în epocă. În conturarea propriului specific, moldovenii îi privesc pe ceilalți fie ca prieteni, fie ca dușmani, ceea ce creează două nuclee generatoare ale unor cîmpuri lexico-semantic bogate. Astfel, relațiile strategice, benefice, sînt caracterizate prin lexeme cu o încărcătură pozitivă sau, poate, chiar cu o valoare neutră, dar care transmit o apreciere tacită a puterii lui *împreună*:

- *prieteșug* (cu leșii); înțelegere, tratat de alianță: „Alexandru-vodă făcu prieteșug mare cu leșii și legătură tare, ca fie la ce treabă unul pre altul să ajutorească.” (Ureche et al. 1990: 33);

- *prieten la nevoie* (cu leșii și ungurii): „Și au trimis (Ștefan-Vodă) și la craiul din dobînda sa, nu pentru că doară i-au fostu datoriu să-i trimită, cum zic unii că au fostu supus leșilor, ci pentru ca să-l aibă prieten la nevoie.” (Ureche et al. 1990: 44); „Decii, după puțină vreme, au încetatu vrajba între craiul unugurescu și între Ștefan-vodă, că văzîndu ei că vrăjmașul lor și a toată creștintătatea, turcul [...]” (Ureche et al. 1990: 42);

- *vecini*: „vecinilor de prinprejur” (Ureche et al. 1990: 25).

⁷ Prin imagologie lingvistică înțelegem reunirea științelor limbii într-o perspectivă interdisciplinară, similară sociolingvisticii, prin care putem analiza modul în care limbajul reflectă identitatea unui popor, dar și raportarea la alteritate.

În schimb, în conturarea imaginii *dușmanului*, a *străinului*, sînt utilizați termeni cu semantism puternic negativ:

- *vrăjmași* (leșii): „Iară Bogdan-vodă văzîndu-să curățitu de vrăjmașii săi, s-au așezatu la scaun.” (Ureche et al. 1990: 39);

- *călcători de volnicie*: „Nu lăsa să să mai întăriască neprietinul tău și călcătoriul de volniciile noastre, liahul.” (Costin 1967: 106).

- *vrăjmaș a toată creștinătatea* (turcii): „Decii, după puțină vreme, au încetatu vrajba între craiul unugurescu și între Ștefan-vodă, că văzîndu ei că vrăjmașul lor și a toată creștinătatea, turcul, le stă în spate și volniciei tuturor întinde mrejele sale, ca să-i coprinză și arătîndu-să priietinu cu multe cuvinte de înșelăciune și cătră unul și cătră altul, ca să-i poată zădări cap de price și să înceapă zarvă.” (Ureche et al. 1990: 42);

- *vrajbă, pizmă* (cu muntenii): „Șerban-vodă, fiindu domnu în Țara Muntenească, era veri primari cu Dumitrașco-vodă di pe Cantacozinești, și ave vrajbă și pizmă între dînșii încă di pe cîndu era tineri, di pe la Grigori-vodă, și tot pîrîe la Poartă unul pe altul.” (Ureche et al. 1990: 310).

- *dușman* (turcii), *ajutor strîmb* dat de munteni: „Scrie la letopisețul nostru că la acest războiu ce au fost la Valea Albă, au fostu și Basarabă-vodă cu muntenii, venit întru ajutoriul împăratului turcescu, pre carile toți domnii de prinprejur îl cuvînta de rău, zicîndu că n-au fostu într-ajutor crucii și creștinătății, ce păgînilor și dușmanilor.” (Ureche et al. 1990: 48);

- *păgîni, scîrbă* (turcii): „și fu scîrbă mare a toată țara și tuturor domnilor și craiilor di prinprejur, dacă auziră că au căzut moldovenii suptu mîna păgînilor.” (Ureche et al. 1990: 48); „legea lui Moamet cea spurcată” (Ureche et al. 1990: 51);

- *neprieteni*: „neprieteni și vărjmași din țară”. (Ureche et al. 1990: 48);

- *ghiuari*: „2 ghiauri nemți” (Ureche et al. 1990: 331);

- *străinii*: „străinii [...] țările împregiur” (Costin 1967: 156).

- *veneticii*: „veneticii” (Ureche et al. 1990: 415);

- *mojicii* (ruși pravoslavnici): „Și ei s-or închina la Moscu că sintu tot o lege, și a fi mai rău că ne-o lua mojicii țara.” (Ureche et al. 1990: 419).

Așadar, aceste alegeri lexicale evidențiază o concepție despre lume preexistentă încă de la începutul constituirii Moldovei, o viziune centrată mai mult pe apărare, pe o poziție defensivă, sensibilă din punct de vedere religios, înfățișînd un neam adesea trădat și încercat.

Analizînd nivelul morfosintactic, constatăm că granița simbolică dintre *molodoveni* și *alții* este fundamentată, cu precădere, prin clasa lexicogramaticală a pronumelui, demonstrînd că această categorie gramaticală este mai mult decît un simplu substitut cu trăsături semantico-referențiale, întrucît devine un puternic marcator al includerii/excluderii, al aprecierii sau

disprețului față de ceilalți. De regulă, pronumele sînt folosite tot în perechi complementare: *noi – ei, noi – alții, noi – ceilalți, unii – alții*:

Vor **unii** Moldovei să-i zică că au chemat-o Sîtia, sau Schithia, pre limba slovenească.[...] Ce **noi** acesta nume nu-l priimim, nici nu-l putem da țării Moldovei, ci Țării Muntenesti. (Ureche et al. 1990: 25); Că sînt mai mulți rusi pravoslavnici decît leși catolici, și dacă i-or rădica pe toți, sînt mai mulți de un întinericu de oameni și oru bate pe sași și poate ne-or bate și pre **noi** și ne-or lua moșiile. Și **ei** s-or închina la Moscu că sîntu tot o lege, și a fi mai rău că ne-o lua mojiicii țara. (Ureche et al. 1990: 419); Așe făcu și boierii noștri. Dacă pribegeste, iar **ceilalți** stau cu feliuri de feliuri de năpăști și pîrî, ca să-l istovească. (Ureche et al. 1990: 420); Aflată-sa această țară să fi fostu lăcuit și **alții** într-însa mai nainte de **noi**. (Ureche et al. 1990: 26); Alexandru-vodă făcu priiteșug mare cu leșii și legătură tare, ca fie la ce treabă **unul** pre **altul** să ajutorească. (Ureche et al. 1990: 33).

În mod evident, utilizarea persoanei I arată asocierea locutorului, chiar subectivitatea sa, creînd, în aceeași măsură, un sentiment al solidarității, al implicării și contribuind la disocierea clară de ceea ce este diferit, aflat „pe alte coordonate spațiale, discursive, cognitive” (GLR, 2023: 206) și marcat prin utilizarea persoanei a III-a a pronumelui personal, prin demonstrativul de diferențiere „ceilalți” sau chiar prin utilizarea pronumelui nehotărît, care, fiind o expresie a vagului, poate adăposti tot ceea ce înseamnă străin⁸. Generalitatea termenilor nuanțează atitudinea depreciativă la adresa *neprietenilor*, accentuînd faptul că, deși există o frică de aceștia, ea nu este *îmbrăcată* în cuvinte mari, ci este bine delimitată pentru a fi posibilă recunoașterea și diferențierea de ceea ce este altfel.

Alături de pronume, identificăm și utilizarea adjectivelor pronominale *nostru – vostru*: „Martor este Troianul, șanțul în țara **noastră**. / Și Turnul Săverinului ***, munteni, în țara **voastră**.” (Costin 1967: 57). De această dată, folosirea persoanei a II-a instituie o distanță mai mică în stabilirea limitelor, mai cu seamă că referirea se face la munteni, aceiași romîni, dar din altă regiune; raportul instituit pare a nu purta cu sine același grad de dispreț, deoarece muntenii, la un loc cu moldovenii „tot de la Rîm se trag” (Ureche et al. 1990: 65), iar scopul vizat este simpla individualizare a moldovenilor, care vor să fie prin ei înșiși⁹ și prin propriul lor spațiu.

O altă clasă gramaticală ce vine să completeze tabloul pe care pronume îl conturează este clasa adverbului. Prin puterea lor de a exprima „determinări spațio-temporale” (GLR, 2023: 485), adverbele circumstanțiale accentuează aceleași idei, asemenea pronumelui. Regiunea Molodovei este definită prin termeni precum: *aici, dincoace*, în timp ce spațiile străine sunt numite: *acolo, dincolo, înaprejur, înafară, dinafară*:

⁸ Pronumele nehotărît, utilizat în perechea *unul – altul*, are rolul de a marca și o relație de reciprocitate care apare atunci cînd contextul impune colaborare între diverse regiuni.

⁹ Aceeași idee poate fi remarcată și în următoarea secvență, prin utilizarea demonstrativ, de apropiere, cu formă arhaică *cești* și a celui de depărtare *cei* „Și romînii acmu era în Maramorăș în zilele acelu craiu, **cești** dincoace, de unde iaste acmu Moldova, iar **cei** dincoalea, unde iaste acmu Țara Muntenescă.” (Costin 1967: 137).

Și românii acmu era în Maramorăș în zilele aceluia craiu, cești **dincoace**, de unde iaste acmu Moldova, iar cei **dincoalea**, unde iaste acmu Țara Muntenească. (Costin 1967: 137); neprietenii cei **den-afară** (Ureche et al. 1990: 289); Și cîndu era nevoi **dincoace**, el fugie **dincolo** la munteni, iar cînd era nevoi **dincolo** la munteni, ei trece **dincoace**. (Ureche et al. 1990: 434); țările **împregiur** (Costin 1967: 156).

Scurta analiză a verbelor profilează acțiuni al căror semantism înfățișează dorința moldovenilor de a ieși de sub auspiciile cotropitorilor, zbaterea lor, dar și statutul de regiune înrobătă:

Să dezbată țara de suptu mîna tucrului (Costin 1967: 66); țara **nu era** nici cu o datorie **îngreuiată**, fără nice o dideială despre turci (Costin 1967: 87); țările pre atunce acestea **nu erau** așea **suppuse**, ce într-altă voe **vegheată** și **să temea** turcii. (Costin 1967: 89, 90); Că de multe ori să prilejeaște, cei denafară **încungiură** pre cei dinlăuntru și-i **țin** închiși și-i **flămîndzăscu**, și pe urmă de nevoie **să închină** și **cad** în mînule vrăjmașilor săi, fără de nici un războiu. (Ureche et al. 1990: 289); Leșii încă **ceré** tare Țara Moldovei, dar turcii au răspunsu pentru Țara Moldovei că Țara Moldovei **nu poate să o dé, să le fie** lor **podani**, că **este volnică**, că turcilor **ii închinată**, **nu-i luată cu sabia**. (Ureche et al. 1990: 340); Și grecii **dobîndinsă mîndrie și obraz**, cu clevite și fără rușine asupra beților boieri și cu nebăgare în samă într-o nimică pre moldoveni. (Ureche et al. 1990: 466).

De asemenea, utilizarea diatezei pasive și a relațiilor sintactice de subordonare între propoziții întărește această idee a robirii, a dependenței și a fragilității acestui neam.

Clasa numelui contribuie la construcția identității moldovenilor prin utilizarea substantivelor proprii, a toponimelor (foarte numeroase, de altfel) care fixează identitatea locală, spațiul Moldovei, al Bucovinei, trasînd hotare precise, pe care și astăzi le recunoaștem, precum: „Suceava”, „Hotinul”, „Botoșani”, satul „Răusenii”, „mănăstirea Putna”, „Războienii”, „Bădeuți”, „tîrgul Iașiloru”. Remarcăm și utilizarea vocativului (cu precădere la Ion Neculce) cu rol de adresare directă, de trezire, implicare și conștientizare în salvarea neamului și a specificității sale: „**Fraților boieri moldoveni**, carii sinteți musaipi la domnu și faceți obiceiuri carii n-au fost în țara noastră a Moldovii!” (Ureche et al. 1990: 419). Alături de acestea, sînt extrem de sugestive pentru conturarea statutului de neam neputincios utilizarea interjecțiilor, a exclamațiilor:

Oh! oh! oh! săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpîni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viață Ț-au cădzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atîtea spurcăciuni de obiceiuri ce să trag până astăzi în tine, Moldovă! Și din vreme în vreme tot s-au mai adaos spurcateli de obiceiuri, carei mai înainte s-or pomeni cineș la rîndul lor. (Ureche et al. 1990: 310).

Date identitare pot fi descifrate și la nivel stilistic, cronicarii utilizînd frecvent figuri retorice pentru conturarea unor atitudini și percepții despre alteritate și, indirect, despre specificul neamului. Așadar, folosirea sinecdocii, singular pentru plural, în cazul etnonimelor precum: „Turucul” „Neamțul”, „Franțozul” (Ureche et al. 1990: 281), are rolul de a construi, în mod simbolic, prin condensarea realității, ideea unui adversar de temut pe care neamul moldovenilor trebuie să îl înfrunte, și, dacă nu reușește mereu, este pentru că au de-a face nu cu un grup comun, ci cu embleme ale rivalilor. Mai mult,

folosirea metaforelor, a personificărilor, a enumerațiilor și a hiperbolei dublează statutul de spațiu oropsit în care vor să își facă loc străinii:

Așe socotescu eu cu firea me această proastă: cînd a vre Dumnedzeu să facă să nu fie rugină pe fier, și turci în Țarigrad să nu fie, și lupii să nu minînce oile în lume, atunce poate nu vor fi nici greci în Moldova, și în Țara Muntenască, nici or fi boieri, nici or pute mînce aceste doao țari, cum le mîncă. [...] Focul îl stingi, apa o iezăști și o abați pe altă parte, vîntul cînd bate, te dai în lături, într-un adăpost și te odihnești, soarele intră în nour, noaptea cu întunerecul trece și să face iar lumină, iar la grec milă sau omenie, sau dreptate sau neviceșug, nici unele de aceste nu sîntu sau frica lui Dumnedzău. (Ureche et al. 1990: 313).

În final, constatăm că sondarea resurselor ligvistice, alături de informațiile pe care ni le furnizează istoria, poate fi un indicator de detaliu în contuarea identității unui neam, putînd chiar dezvălui date noi.

3. Concluzii

Dacă la început ne întrebam din ce motiv privim cu un sentiment de teamă spre ceea ce e diferit de noi, acum putem înțelege de ce această fărîmă de lume, care a fost intens subjugată și care a suferit secole de-a rîndul în urma acțiunilor opresive ale vecinilor, are o atitudine prudentă, rezervată, și nu foarte prietenoasă față de imaginea *străinului*.

Analiza întreprinsă confirmă credința că sîntem cine sîntem prin tot ceea ce facem, prin acțiunile săvîrșite, prin reacțiile pe care le avem în fața obstacolelor, prin relaționarea cu ceilalți, dar și prin ceea ce scriem. Cronicile moldovenești devin, așadar, un etalon al modului în care moldovenii se priveau pe sine în vremea veche, o voce care asigură continuitatea lui *aici* și *acum* și care face ca *partitura* acestui spațiu să fie unică, cu propriile calități și defecte, cu propriile frici și biruințe, cu propriile bune și rele, în ciuda tuturor opreliștilor care ar fi putut să o desființeze sau să o reintegreze într-o altă dinamică.

BIBLIOGRAFIE

- Boia 2000: Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, București, Editura Humanitas.
- Budai-Deleanu 1803: Ion Budai-Deleanu, „Scurte observații asupra Bucovinei (1803)”, în Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Ion Budai-Deleanu în mărturii antologice*, 2012, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star.
- Cantemir 1973: Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Minerva.
- Costin 1967: Mron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei, De neamul moldovenilor, Viața lumii*, București, Editura Științifică.
- C. M. 1965: *Cronicari munteni (Letopiseșul Cantacuzinesc, Letopiseșul Bălenilor)*, București, Editura Tineretului.
- Dubar 2003: Dubar, C., *Criza identităților. Interpretarea unei mutații*, Chișinău, Editura Știința.
- GLR 2023: *Gramatica Limbii Române*, București-Chișinău, Editura Litera.
- Hirghiduș 2010: „Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc”, în *Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu*, nr. 3/2010, pp. 147-159, disponibil online: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.utgjiu.ro/revista/lit/pdf/2010-03/9_ION_HIRGHIDUS.pdf (consultat la data de 2 mai 2025).

- Iovu-Macari 2019: Elisaveta Iovu-Macari, „Imaginea celuilalt ca obiect de studiu al imagologiei” în *Dialogica, revistă de studii culturale și literatură*, nr. 1, pp. 70-78, disponibil online: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/81633 (consultat la data de 18 mai 2025).
- Mocan 2021: Gabriela Ioana Mocan, „I am large, I contain multitudes. Identity, alterity and the transitional self”, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, vol. XIX, nr. 2/2021, pp. 37-44, disponibil online: <https://anale.fssp.uaic.ro/index.php/asas/article/view/655/566> (consultat la data de 15 mai 2025).
- Parfit 2002: Derek Parfit 2002, *Reasons and Persons* în *Secolul XXI*, nr.1-7/2002, Uniunea Scriitorilor din România și Fundația Culturală Secolul 21, pp. 104-112, disponibil online: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Chisinau.%20Cultura%20opromovarii%20imaginei_compressed-386-395.pdf (consultat online la data de 20 mai 2025).
- Russev 1990: E. Russev, prefață la *Letopiseșul Țării Moldovei*, p. 5-8, Chișinău, Editura Hyperion.
- Saussure 1998: Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, București, Editura Polirom.
- Tajfel 1978: Tajfel I., „Interindividual and intergroup behaviour”, în *Differentiation between groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*, Londra, Editura Academic Press.
- Ureche et al. 1990: Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău, Editura Hyperion.